

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARAŞTIRMA DERGİSİ**

Sayı: 7'den
AYRI BASI

Efrasiyap GEMALMAZ

ERZURUM İLİ AGIZLARI

Sevinç Matbaası, Ankara - 1976

Eylül 2006'da
gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir.

UYARI

Bundan 33 yıl önce yazmış olduğum ve 30 yıl önce basılmış olan bu yazımı; genel yapısını bozmadan, bugünkü birikimimle güncelleştirmem, örneklerin gerek transkripsiyonlarında, gerek sunuluşlarında, yararlı olacağına inandığım, önemli değişiklikler ve eklemeler yapmamı gerektirdi. Bu uyarıyı, özür dileyerek okuyucularımın dikkatine sunarım.

E.G.

Son Güncelleme: 14 Nisan 2010

ERZURUM İLİ AGIZLARI

Cografyasıyla olsun, tarihiyle olsun bir bütün teşkil edebilecek niteliklerden az çok uzak olan bugünkü Erzurum ili sınırları içerisinde kalan yörenin halkı; Erzurum ve çevresinin, tabiat şartlarının ağırlığı, bir kilit noktası oluşu, yol kavşakları üzerinde bulunuşu ve bunlara bağlı olmak üzere ortaya çıkan nüfus hareketleri ve yer değıştirmeler sonucu, geçmişleriyle ilgili bilgilerini az çok koparmış, efsaneleştirmiştir. Bu durum, giderek derinlik ve yayılışlarını kolay kolay ortaya koyamayacağımız kültür tabakalaşmalarına yol açmış ve sonuç olarak da, yörede zengin bir folklorun, özellikle çok renkli bir halk edebiyatının ve birçok yönleriyle birbiri içerisinde erimiş, bununla beraber bazı yönleriyle de birbirlerinden ayrılabilen ağızların oluşmasını sağlamıştır.

İçerisinde yer yer Eski Türkçe'nin, Eski Anadolu Türkçesi'nin, Kıpçak Türkçesi'nin ve günümüzün gelişmiş Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasının özelliklerini bulduğumuz Erzurum ili ağızları, daha çok Türkçe'nin, Türkmen-Azeri-Terekeme ağız izlerini taşımaktadır.

Kolayca kabul edileceği üzere, bir makalenin sınırları içerisinde bu ağızların bütün inceliklerine inme ve bunları diğer ağız ve şivelerle karşılaştırma imkanı yoktur. Bugün gelişmelerini Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasına ve yazı diline bağlamış olan bu ağızları, aşağıda önce genel özellikleriyle ele alıp bunların yalnız Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasından farklı olan yönlerini göstermeye çalışacağız. Daha sonra da bunları gruplandırarak birbirlerinden farklarını ana hatlarıyla vereceğiz.

Erzurum İli Ağzlarının Özellikleri ve Türkiyeli Türkçesi Aydın Konuşmasıyla Karşılaştırılmaları

I. Ses Bilgisi Bakımından:

A. Ünlüler:

Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasına bakarak, Erzurum ili ağzlarında görülen ünlülerin en belirgin ortak özellikleri bogumlanmaları sırasında nispeten ve genellikle çene açısı ve dil yüksekliğinin en açık durumda daha küçük, en kapalı durumda daha büyük olmasıdır. Bu nedenle, en geniş ünlü olan /A/’nın daha kapalı, en dar ünlünün /İ/ ve /Ü/’nün ise daha geniş olarak bogumlandığı görülür. Yine bu nedendir ki, geniş ve güçlü bir bogumlanmayı gerektiren damaklı (palatale) /Ā/’nın bölge ağzlarında seyrek görülmesine ve /A/ ve /İ/ çeşitlerinin azlığına karşılık /E/ çeşitlerinde bir bollukla karşılaşılır.

Dil yüksekliği ve çene açısı bakımlarından yuvarlak ünlüler için de değişik bir durum söz konusu değildir. Ne var ki, dudakların durumu yuvarlaklaştırmada Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasına bakarak daha zayıf kaldığından, bunlar, özellikle birinci hece dışında ve vurgusuz hecelerde düzleşmeye doğru bir eğilim güderler. Düzleşme olayları kuzeyden güney-doguya doğru inildikçe artar.

Erzurum ili ağzlarında kelime başında /I.../ ünlüsü bulunmaz. Kelime sonunda ise, geniş ünlülerden çoklukla /...A/ ve /...E/, seyrek olarak da /...O/ ([dello] « bir bar oyunu », [dillo] « küçük çocuk », [héllo] « deli-dolu kimse », [omo] « dalkavuk », [qıšo] « tavuk kovalama ünlemi »); dar ünlülerden tek heceli birkaç kelime de /...U/ ([bu] « bu », [şu] « şu », [su] « su »; ayrıca [ağ] « agı » kelimesi de iki heceli ve kural dışıdır.), birden fazla heceli kelimelerde /...İ/ ve bunların çeşitleri bulunabilir: [awci] « avcı », [aşşagı] « aşağı » vb.. Başta Oltu ağzları olmak üzere Çoruhboyu ağzlarında bu kural bazan bozulur: [awcu] « avcı », [aşşagı] « aşağı » vb..

Ünlü değişmelerine gelince, Türkçe kelime kök ve kökenleri daha başlangıçta ses bilgisi bakımından bütün Anadolu ağzlarını da içine alan Batı Türkçesi’nin gerektirdiği yapıyı almış olduklarından bütünü denilebilecek bir çoğunlukla ünlülerini önemli değişikliklere

ugratmamıştır; ünlü değişmelerinin konusu daha çok -başta Arapça asıllılar olmak üzere- alınma kelimeler olmuştur.

Ünlü değişmeleri büyük bir çoğunlukla -Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında ve Erzurum ili ağızlarında ortak kullanışlı kelimelerin % 87.5'inde- başta /A/ ünlüsü olmak üzere kalın ünlülerin incilmesi yönünde gelişmiştir. Buna eski yazının hareke işaretlerinin yöremiz ağızlarında ince ünlülerle karşılanmış olması sebep gösterilebilir: [herb] « harb », [şert] « şart », [erse] « arsa », [cümür] « cumhur », [xetir] « hatır », [mügevve] « mukavva », [cenderme] « jandarma », [edrese] « adres ».

Başta Arapça'dan alınmış olanlar olmak üzere, özellikle başka dillerden alınma kelimelerin kalın ünlüleri, başta ve ilk hecede olduklarında daha zayıf ve kolayca incelebilir; sonda ve son hecede olduklarında, dar degilseler, daha güçlü ve yukarıda belirtilen inceleşme eğilimine karşı koyabilir bir durum gösterirler: [esa] « asa », [eza] « aza », [deva] « dava », [etdar] « aktar (< attar) »; [ğerar] « karar », [şerap] « şarap », [zeman] « zaman », [remezan] « ramazan », [mehrüm] « mahrum », [mi flon] « muflon ».

Ünlüler arasındaki süre farkından hoşlanmayan Erzurum ili ağızları alınma kelimelerin uzun ünlülerini de kısaltarak diğerleriyle eş bir duruma getirir. Uzun ünlülerle -Şenkaya-Olur Türkmen ağızları dışında- çok seyrek olarak karşılaşılır: [dayima] « daima », [dünya] « dünya », [lazım] « lazım », [reca] « rica », [padişah] « padişah ».

Erzurum ili ağızları ikiz ve ikili ünlüleri de sevmez. Bunları ya bu ünlülerden birini düşürerek veya aralarına akıcı-sızıcı [h], [y], [w] [ğ] ünsüzlerinden birini sokarak tekleştirir veya ayırır: [sahat] « saat », [fayiz] « faiz », [teğawut] « tekaüt », [şuğur] « şuur »; [müsedde] « müsaade », [merif] « maarif », [ved] « vaad », [tebi] « tabii (zarf) », [tebiyi] « tabii (sıfat) », [mavin] « muavin », [mezin] « müezzin », [qoparatif] « kooperatif ».

Genel Türkçe'nin ekleme sırasında öngördüğü, benzeşme üzerine kurulu kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumları Erzurum ili ağızlarında yer yer ve oldukça kurallaştırılabilir şekilde, fakat genel anlamda bozulmuş olarak karşımıza çıkar. Ünlü uyumlarının bozulmasında en önemli etken olarak, bütün yörede /Y/ ünsüzünün kendisinden önce gelen -geniş-yuvarlak ünlüler dışında-

bütün ünlüleri düz-dar ve çoklukla ince yapmasını ([ağiya] « agaya », [ğuyiya] « kuyuya », [oıiyanda] « okuyunca ») ve damak ünsüzlerinin Yukarı Aras ağızları ile Oltu ve Tortum ağızlarında kendilerinden önce gelen eke ait ünlülerini kalınlaştırmasını sayabiliriz ([geldıx] / [geldux] « geldik »; [elçılıx] / [elçilux] « elçilik »). Çoruhboyu ağızlarında ayrıca damak ünsüzleri, kendilerinden önce gelen dar ek ünlülerinin yuvarlaklığını, Eski Anadolu Türkçesi'nde olduğu gibi korurlar: [elçilük'] / [elçilux] « elçilik », [dédük'] / [dédux] "dedik".

B. Ünsüzler:

Erzurum ili ağızlarında ünsüzler de, ünlülere paralel olarak bogumlanma bölgelerini Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasına oranla geriye doğru kaydırmışlardır. Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında karşılaşılan ve yöremiz ağızlarındakine oranla bir tek art damak sızıcısına karşılık, biri patlayıcı olmak üzere üç art / art-orta damak ünsüzü vardır: [ğ], [ğ], [x]. Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında büyük bir çoğunlukla kalın ünlülerle hece kuran orta damak ünsüzleri, yöremiz ağızlarında art damak ünsüzlerine dönüşmelerini gerektirebilecek durumlarda ince ünlülerle de hece kurabilir bir durum gösterirler: [ğehve] « kahve », [mügevve] « mukavva ». Çene açısının darlığına paralel olarak diş-dişeti ve artdamak arasındaki dilin hareket bölgesi daralmış, böylece Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında ince ünlülerle diş; kalın ünlülerle dişeti ünsüzü olarak bogumlanan ünsüzlerden diş ünsüzlerinin ortadan kalkmasına veya hiç degilse daha geride, dişeti-öndamak bölgesinde bogumlanmasına yol açmakla kalmamış, bogumlanma bölgeleri damagın bu kesiminde olan ünsüzlerin birbirleriyle olan değişimlerini de kolaylaştırmıştır.

Dudaklar yuvarlak ünlülerde olduğu gibi dudak ünsüzlerinde de gevşek davranmakta; özellikle bütün kelime ve hece sonlarındaki patlayıcı ünsüzler için, kapanmaların gevşek, gevşemelerin yavaş oluşu bu ünsüzlerin nisbeten fisiltılılaşmasına ve giderek bazılarının sızıcılılaşmasına yol açmıştır: [geldix] / [geldıx] / [geldux] « geldik », [üş] « üç », [géj] « geç », [geş] « genç ».

Erzurum ili ağızlarında kurallı olarak kelime başına [ğ...], [ñ...], [x...], [ñ...], [j...] ünsüzleri bulunmaz. [q...], [r...], [w...] ünsüzleri ise seyrek olarak görülür. Yine kelime içinde hece başında [.x...], [.j...] ünsüzleriyle karşılaşılmaz; [.q...], [.ğ...], [.ç...], [.v...], [.w...] ünsüzleri ise seyrekdir. Kelime sonunda [...g], [...q], [...h], [...ñ], [...g], [...c], [...ç] ünsüzleri bulunmaz. Seyrek olarak özellikle İspir

agızlarında [...k'], [...g'], [...v], [...b], [...p] ünsüzleri bulunabilir. Kelime içinde hece sonunda ise [...k.], [...ñ.], [...ñ.], [...c.], [...ç.] ünsüzleriyle karşılaşmaz; [...ğ.], [...ğ.], [...k.], [...g.], [...v.], [...p.] ikiz olma vb. şartlara bağlı olarak seyrek görülür: [şağğıl-da-] « şakırda- », [değge] « dakika », [seggiz] « sekiz ».

Bu söylediklerimizden ünsüzler konusunda Erzurum ili ağızları için şu sonucu çıkarabiliriz: Erzurum ili ağızlarında kelime başında ve kelime içinde hece başında daha çok katı-patlayıcı-ötümlü ünsüzler; kelime sonunda ve kelime içinde hece sonunda daha çok katı-sızıcı ötümsüz ve akıcı ünsüzler görülür.

Erzurum ili ağızlarında görülen ünsüz olaylarının önemlilerinden biri ünsüz göçüşmesi olayıdır. Kararsız olmakla beraber kelime içinde karşılaşan ünsüzlerden açıklığı büyük olan küçük olanın önüne geçme eğilimi gösterir (bk. EK:1): [torpaç] « toprak », [yarpaç] « yaprak », [örge-n-], « ögren- », [çilpaç], « çıplak », [kölmex] / [çölmex] « gömlek », [terkaldan] « tekrar[dan] ».

Ünsüz benzeşmesi olayları da oldukça yaygındır. Kurallı benzeşmelerin başında [...nl...] > [...nn...]; [...rl...] > [...ll...]; [...ss...] > [...ss...]; [...zs...] > [...ss...]; [...tç...] / [...şç...] / [...zc...] > [...cc...]; [...ts...] > [...ss...] vb.: [bunnar] « bunlar », [ahllar] « alırlar », [gelmesse] « gelmezse », [cicci] « ciltçi », [acci] « aşçı », [ducci] « tuzcu », [tüssi] « tütsü » vb..

Diğer yaygın bir olay da ünsüz ikizleşmesi olayıdır. Yöre ağızlarında şu ünsüz ikizleriyle karşılaşılır: [...ğğ...], [...dd...], [...bb...], [...zz...], [...ss...], [...şş...], [...mm...], [...ll...], [...yy...], [...cc...]: [diğğolta] « dekolte [kombinezon] », [sağğal] « sakal », [tobbux] « topuk », [yéssir] « esir », [döşşex] « döşek / yatak », [hille] « hile » vb...

II. Şekil Bilgisi Bakımından:

A. Yapım Ekleri:

Erzurum ili ağızlarında Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasından morfolojik bakımdan az çok farklı olarak aşağıdaki yapım ekleriyle karşılaşılır:

1. İsimden Kalıcı İsim Yapan Ekler:

/+cIGAz/ / /+cUGAz/: [adam+cığaz] « adamcagız »;
/+cILAX/ / /+cULAX/: [bu+n+cułax] « bu kadarcık »; /+cIcAX/

/ /+cUcAX/: [o+n+cucaḫ] « o kadarlık »; /+liyın/ / /+niyın/: [aḫşam+niyın] « akşamleyin ».

Ekleme: Erzurum ili ağızlarında, Türkiyeli Türkçesi, aydın konuşmasındakilerden farklı ya da aydın konuşmasındakilerle aynı olup farklı kullanımları olan isimden **geçici isim** yapan eklerle karşılaşmadık.

2. Fiilden Kalıcı İsim Yapan Ekler:

/-AGAn/: [çal-aḡan] « atmaca »; [gez-egen] « çok gezen »; /-°ş/ (< /-°nç/): [ḡorḫ-uş] « korkunç »; /-AsIcA/: [geber-esice] « gebermeye layık »; /-AsIyA/: [gel-esiye] « gelinceye kadar »; /-mAzdAn/: [gel-mezden] « gelmeden önce ».

Ekleme: Erzurum ili ağızlarında, Türkiyeli Türkçesi, aydın konuşmasındakilerden farklı ya da aydın konuşmasındakilerle aynı olup farklı kullanımları olan fiilden **geçici isim (gerundium (zarf-fiil), partisip (sıfat-fiil) ve mastar (ad-fiil))** yapan eklerle ilgili bilgiler, geleneksel dil bilgisi uyarınca "4. Fiil Çekimleri:" başlığı altında verilmiştir.

3. İsimden Fiil Yapan Ekler:

/+Ar-/: [ev+er-] « evlendir- », [ot+ar-] « otlat- »; /+IldA-/: [hing+ilde-] « inle- »; /+°X-/: [dar+ıḫ-] « darıl- ».

4. Fiilden Fiil Yapan Ekler:

/-lAn-/: [ayır-lan-] « ayrıl- »; /-°X-/: [dol-uḫ-] « ağlamak üzere ol- ».

B. Çekim Ekleri:

1. İyelik Ekleri:

t.1.ş.: /+°+m/ : [ḡardaş+//+ı+m] « kardeşim ».

ç.1.ş.: /+°+mIz/ : [ḡardaş+//+ı+mIz] « kardeşimiz ».

t.2.ş.: /+°+n/ : [ḡardaş+//+ı+n] « kardeşin ».

ç.2.ş.: /+°+z/ : [ḡardaş+//+ı+z] « kardeşiniz ».

t.3.ş. : /+I+ø/ ⇔ /+sI+ø/ : [ḡardaş+//+ı] « kardeşi ». / [bacı+//+si] « kız kardeşi »; [ḡardaş+//+ı+n+a] « kardeşine »; [ḡutu+//+su+n+da] « kutusunda ».

ç.3.ş. : /+lAr+I+ø/ : [ḡardaş+//+lar+i] « kardeş-leri ».

2. Hal ekleri:

Yalın Hali: /+ø/

İlgi Hali: (belirtisiz) /+ø/; (belirtili) /+(n)In/. Bazan iyelik eklerinin özellikle teklik şekillerinin hem kendi vazifelerini, hem de ilgi hali vazifesini birlikte yüklenmiş oldukları görülür: [emi+//+m ğızı] « amcamın kızı », [aĝa+//+n tarlası] « [senin] aganın tarlası », [ĝardaş+//+i ĝarısı] « [onun] kardeşinin karısı ».

Yükleme Hali: (belirtisiz) /+ø/; (belirtili) /+(y)i/; (İyelik 3. şahıs ve ünlüyle sonuçlanan zamirler üzerine) /+n+i/: [bu+n+//+i] « bunu »; [bacı+//+sı+n+i] « kız kardeşini ». Teklik 2. şahıs iyelik eki hem kendi vazifesini hem de yükleme hali vazifesini yapar: [ergişi+//+n isdir] « kocanı çağırıyor. ».

Yaklaşma Hali: /+(y)A/: [iş+//+i+z+e baxın] « işinize bakın ». İyelik 3. şahıs ve ünlüyle sonuçlanan zamirler üzerine /+n+A/: [bacı+//+sı+n+a] « kız kardeşine », [bu+n+//+a] « buna ». Teklik 2. şahıs için hem iyelik hem de yaklaşma hali bildiren /+(A)n/ eki kullanılır: [aĝa+//+n dé] « agana söyle. », [baca+//+n götür] « bacına götür. », [iş+//+en gelmir] « işine gelmiyor. », [köte+//+n gider] « kötüne gider. = hoşlanmazsın. ».

Bulunma ve Ayrılma Halleri: /+dA/ ve /+dAn/; iyelik 3. şahıs ve ünlüyle sonuçlanan zamirler üzerine: /+n+dA/ ve /+n+dAn/.

Baglama Hali: /+(y)InAn/ / /+(y)InnAn/ / /+(y)nAn/ (< il-e+n) : [ĝardaş+//+ınan] « kardeşle », [ĝardaş+//+i+yınnan] / [ĝardaş+//+i+ynan] « kardeşiyle », [ĝardaş+//+ı+n+nan] « kardeşinle », [göz+//+ü+müz+nen] « gözümüzle », [dosd+//+u+z+nan] « dostunuzla ».

Eşitlik Hali: /+cA/ / /+cA+z/ / /+cA+mA/ / /+cA+mA+n/ / /+cA+sI+n+A/: [aĝır+//+ı+n+caz] « ağırlığınca », [éy+//+ceme] / [éy+//+cemen] « iyice », [éle+//+cesine] / [éle+//+sine] « öylece ».

Seslenme Hali: /+ø/ / /+li/ / /+qoli/: [ana+//+li] / [ana+//+qoli] « anneciğim! ».

3. Ek-fiil:

Ekleme: Bilindiği gibi, Türkçe’de, **ek-fiil** (“i-” fiili), **fiilden** yapılmış **geçici isimlere** getirilerek geleneksel dil bilgisinin **fiil çekimlerinin** oluşumunda da kullanılır. Ek fiilin bu tür kullanımlarına, ayrıca, ileride, geleneksel dil bilgisi uyarınca **fiil çekimlerinden**

bahsederken, "**Bildirme Ekleri: / 1) Şahıs Zamiri Menşeli Bildirme Ekleri:**" başlığı altında da değindik.

Geniş Zaman:

t.1.ş. : /+(y)Am/ / /+(y)ım/: [xoca+//+yam] / [xoca+//+yım] « hocayım ».

ç.1.ş. : /+(y)IX/: [xoca+//+yıx] / [xoca+//+yuş] « hocayız ».

t.2.ş. : /+sAn/ / /+sIn/: [xoca+//+san] / [xoca+//+sın] « hocasın ».

ç.2.ş. : /+sIz/ : [xoca+//+sız] « hocasınız ».

t.3.ş. : /+ø/: [xoca+//+] « hoca ».

ç.3.ş. : /+lAr/: [xoca+//+lar] « hocalar ».

Hikaye:

t.1.ş. : /+(y)I-d+I+m/ : [xoca+//+yıldım] « hocaydım ».

ç.1.ş. : /+(y)I-d+I+X/ : [xoca+//+yıldıx] « hocaydık ».

t.2.ş. : /+(y)I-d+I+n/ : [xoca+//+yıldın] « hocaydın ».

ç.2.ş. : /+(y)I-d+I+z/ : [xoca+//+yıldız] « hocaydınız ».

t.3.ş. : /+(y)I-d+i/: [xoca+//+yıldı] « hocaydı ».

ç.3.ş. : /+(y)I-d+I+lAr/ / /+lAr+//+d+i/ / /+nAr+//+d+i/: [xoca+//+yıldılar] / [xoca+//+lar+//+di] « hocaydılar »; [éy bülen+//+ner+//+di] « iyi bilenlerdi ».

Rivayet:

t.1.ş. : /+(y)I-miş+Am/ / /+(y)I-miş+im/: [xoca+//+yımışam] / [xoca+//+yimişim] « hocaymışım ».

ç.1.ş. : /+(y)I-miş+IX/ : [xoca+yımışıx] / [xoca+//+yımışış] « hocaymışız ».

t.2.ş. : /+(y)I-miş+sAn/ / /+(y)I-miş+sin/: [xoca+//+yımıssan] / [xoca+//+yımıssın] « hocaymışsın ».

ç.2.ş. : /+(y)I-miş+sIz/: [xoca+//+yımıssız] « hocaymışsınız ».

t.3.ş. : /+(y)I-miş/: [xoca+//+yımış] « hocaymış ».

ç.3.ş. : /+(y)I-miş+lAr/ / /+lAr+//+miş/: [xoca+//+yımışlar] / [xoca+//+lar+//+miş] « hocaymışlar ».

Şart:

t.1.ş.: /+(y)I-sA+m(sA)/: [xoca+//+yısamsa] « hocaysam ».

ç.1.ş.: /+(y)I-sA+X(sA)/: [xoca+//+yısaxsa] « hocaysak ».

t.2.ş.: /+(y)I-sA+n(sA)/: [xoca+//+yısansa] « hocaysan ».

ç.2.ş.: /+(y)I-sA+s(sA)/: [xoca+//+yısassa] « hocaysanız »

t.3.ş.: /+(y)I-sA/: [xoca+//+yısa] "hocaysa".

ç.3.ş.: /+(y)I-sA+lAr(sA)/ / +lAr+I-sA/: [xoca+//+yısalar] / [xoca+//+lar+//+ısa] « hocaysalar ».

4. Fiil Çekimleri:

Zarf-Fiiller:

Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında olduğu gibi Erzurum ili ağızlarında da birkaç yapım ve çekim eki veya edatlar yardımıyla yapılmış zarf-fiillerle bol bol karşılaşılır. Bunlardan aydın konuşmasında görülenlerden farklı yapıda olanlarını aşağıya alıyoruz:

/-mA+sI+yInAn/: [gör-//-meminen tanıdım] « görür görmez tanıdım. ».

/-dIX+ca(z)/: [iş-//-dixcez içir] « durmadan içiyor. ».

/-dIX+liyin/: [dışarı çıx-//-dixliyin] « dışarı çıkar çıkmaz ».

/-dIG+I+n+A/: [seni gör-//-dügüme éy oldi] « seni gördüğüm / görmem iyi oldu. ».

/-dIG+I+n+dA/: [gör-//-dügünde elini öpdi] « görünce elini öptü. ».

/-dIG+I kimin/: [béle dé-//-digim kimin] « ben böyle söyler söylemez ».

/-dIG+I sıra/: [seni gör-//-dügüm sıra] « seni görünce ».

/-dIG+I yérde/: [bül-//-dügüz yérde] « bildiginiz yerde / halde ».

/-(y)AcAX sırası/: [gel-//-ecex sırası] « geleceği vakit ».

/-ma-dIX/: [alın-//-madıx ğaldi] « alınmaksızın kaldı ».

/-mA-miş/: [dé-//-memiş olmaz] « söylemek lazım ».

/-mA-z+dAn öyde / evvel / evel/: [yat-//-mazdan öyde] « yatmadan önce ».

/(y)An+A ğeder/: [gel-//-ene ğeder] « gelinceye kadar ».

/(y)An+dA/: [gel-//-ende] « gelince ».

/(y)An+cA/: [gör-//-ence] « gördüğü zaman / görünce ».

/(y)An+A+cA+X/: [gör-//-enecex] « görünceye kadar ».

/(y)ArAX(dan)/: [bül-//-erexden] « bilerek ».

/(y)A/ ... /(y)A/: [gör-//-e gör-//-e] « görerek; görme yoluyla ».

Fiilden Geçici İsim (partisip ve mastar) Yapan Ekler:

1) Emir: edimli / edimsiz: /-ø+/ (Bildirme ekleri özeldir): [gel-//+] « gel. », [al-//+] « al. ».

2) Görülen Geçmiş Zaman: edimli / edimsiz: /-dI+/ / /-di+/ (Bildirme iyelik ekleriyle yapılır.): [gel-//-di+//+] « geldi », [al-//-di+//+] « aldı », [dé-//-di+//+] « dedi ».

3) Dilek-Şart: edimli / edimsiz: /-sA+/ (Bildirme iyelik ekleriyle yapılır.): [gel-//-se+//+] « gelse », [al-//-sa+//+] « alsa », [dé-//-se+//+] « dese »..

4) Öğrenilen Geçmiş Zaman: edimli / edimsiz: /-miş+/, bazan /-mİş+/: [gel-//-miş+//+] « gelmiş », [al-//-miş+//+] « almış », [dé-//-miş+//+] « demiş », [oXu-//-miş+//+] / [oXu-//-muş+//+] « okumuş ».

5) Şimdiki Zaman: edimli: /-°r+/ // -ir+/ / /-yir+/ / /-iyir+/ // -éyir+/ // -iyér+/ // -éyr+/ // -yr+/ (< /-Iyor+); edimsiz: /-mi-r+/ / /-mi-yir+/ / /-mA-yir+/ / /-mi-yér+/: [gel-//-ir+//+] / [gel-//-yir+//+] / [gel-//-iyir+//+] / [gel-//-eyir+//+] / [gel-//-iyér+//+] « geliyor », [al-//-ir+//+] ... « alıyor », [oXi-//-r+//+] ... « okuyor », [di-//-yir+//+] ... « diyor », [yaz-//-ir+//+] ... « yazıyor ».

6) Gelecek Zaman: edimli: /-(y)AcAX+/: edimsiz: /-mi-yAcAX+/: [gel-//-ecex+//+] / [gel-//-ecaX+//+] « gelecek », [al-//-acaX+//+] « alacak », [di-//-yecex+//+] / [di-//-yecaX+//+] « diyecek ».

7) Geniş Zaman: edimli: /-°r+/ // -Ar+/: edimsiz: /-mA-z+/ / /-mA-ø+/: [gel-//-ir+//+] « gelir », [al-//-ır+//+] « alır »,

[dé-//-r+//+] « der », [oḡu-//-r+//+] « okur », [yaz-//-ar+//+] « yazar »; [yaz-//-ma-z+//+] « yazmaz ».

8) **İstek Eki:** edimli: /-(y)A+/: edimsiz: /-mi-yA+/: [gel-//-e+//+] « gele », [al-//-a+//+] « ala », [di-//-ye+//+] « diye ».

9) **Gereklilik:** edimli: /-mAli+/: edimsiz: /-mA-mAli+/
(Seyrek kullanılır. Yerine, edimli: /-mA+si lazım/, edimsiz: /-mA-mA+si lazım/ kuruluşlarının kullanımı daha yaygındır: [gel-//-me+m lazım] « gelmeliyim », [éle dé-//-me-me+si lazım] « öyle dememeli. ».): [gel-//-meli+//+] « gelmeli », [al-//-mali+//+] « almalı », [dé-//-meli+//+] « demeli », [dé-//-me-meli+//+] « dememeli ».

10) **Mastar:** edimli: /-mA+/, /-mAX+/, /-(y)Iş+/, edimsiz: /-mA-mA+/, /-mA-mAX+/, /-mA+yIş+/: [oḡu-//-ma+//+] « okuma », [göl-//-mex+//+] / [göl-//-maḡ+//+] « gülmek », [oḡu-//-yuş+//+] « okuyuş ».

Bildirme Ekleri:

1) Şahıs Zamiri Menşeli Bildirme Ekleri:

t.1.ş.: /+(y)Am/ / /+(y)Im/: [oḡi-//-r+//+am] / [oḡé-//-yr+//+im] « [ben] okuyorum », [oḡi-//-r+//+miş+//+am] / [oḡé-//-yr+//+miş+//+im] « [ben] okuyordum »; [gözel+//+em] / [gözel+//+im] « [ben] güzelim », [gözel+//+miş+//+em] / [gözel+//+miş+//+im] « [ben] güzelmişim ».

Ekleme: İstek t.1.ş. için, bildirme eki, istek ekiyle bütüştürülür olarak görülür: /-(y)A+//+yIm/ > /-(iy)im/ / /-(i)m/ şekillerindedir: [oḡi-//-yim] / [oḡi-//-m] « okuyayım », [gel-//-iyim] / [gel-//-im] « geleyim ».

ç.1.ş.: /+(y)IX/ / /+(y)UX/: [oḡi-//-r+//+ıx] / [oḡé-//-yr+//+ux] « [biz] okuyoruz », [oḡi-//-r+//+miş+//+ıx] / [oḡé-//-yr+//+miş+//+ux] « [biz] okuyorduk »; [gözel+//+ix] / [gözel+//+ux] « [biz] güzeliz », [gözel+//+miş+//+ix] / [gözel+//+miş+//+ux] « [biz] güzelmişiz ».

t.2.ş.: /+sAn/ / /+sIn/: [oḡi-//-r+//+san] / [oḡé-//-yr+//+sin] « [sen] okuyorsun », [oḡi-//-r+//+miş+//+san] / [oḡé-//-yr+//+miş+//+sin] « [sen] okuyordun »; [gözel+//+sen] / [gözel+//+sin] « [sen] güzelsin », [gözel+//+miş+//+sen] / [gözel+//+miş+//+sin] « [sen] güzelmişsin ».

ç.2.ş.: /+sIz/: [oḡi-//-r+//+sız] / [oḡé-//-yr+//+siz] « [siz] okuyorsunuz », [oḡi-//-r+//+miş+//+sız] / [oḡé-//-yr+//+siz] « [siz] okuyordunuz ».

yr+//-mis+//+siz « [siz] okuyormuşsunuz »; **[gözel+//+siz]** « [siz] güzelsiniz », **[gözel+//-mis+//+siz]** « [siz] güzelmişsiniz ».

t.3.ş.: /+ø/: **[oɣi-//-r+//+]** / **[oɣé-//-yr+//+]** « [o] okuyor », **[oɣi-//-r+//+miş+//+]** / **[oɣé-//-yr+//+miş+//+]** « [o] okuyormuş »; **[gözel+//+]** « [o] güzel », **[gözel+//-miş+//+]** « [o] güzelmiş ».

ç.3.ş.: /+lAr/: **[oɣi-//-r+//+lar]** / **[oɣé-//-yr+//+ler]** « [onlar] okuyorlar », **[oɣi-//-r+//+miş+//+lar]** / **[oɣé-//-yr+//+miş+//+ler]** « [onlar] okuyormuşlar »; **[gözel+//+ler]** « [onlar] güzeller », **[gözel+//-miş+ler+//+]** « [onlar] güzelmişler ».

2) İyelik Eki Menşeli Bildirme Ekleri:

t.1.ş.: /+°+m/: **[oɣu-//-d+//+u+m]** « [ben] okudum », **[oɣu-//-du+//+y-d+//+u+m]** « [ben] okuduydum », **[oɣu-//-miş+//+ø-sa+//+ø+m]** « [ben] okumuşsam ».

ç.1.ş.: /+°+X/: **[oɣu-//-d+//+u+x]** « [biz] okuduk », **[oɣu-//-du+//+y-d+//+u+x]** « [biz] okuduyduk », **[oɣu-//-miş+//+ø-sa+//+ø+x]** « [ben] okumuşsak ».

t.2.ş.: /+°+n/: **[oɣu-//-d+//+u+n]** « [sen] okudun », **[oɣu-//-du+//+y-d+//+u+n]** « [sen] okuduydun », **[oɣu-//-miş+//+ø-sa+//+ø+n]** « [sen] okumuşsan ».

ç.2.ş.: /+°+z/: **[oɣu-//-d+//+u+z]** « [siz] okudunuz », **[oɣu-//-du+//+y-d+//+u+z]** « [siz] okuduydunuz », **[oɣu-//-miş+//+ø-sa+//+ø+z]** « [ben] okumuşsam ».

t.3.ş.: /+i+ø/ / /+ø+ø/: **[oɣu-//-d+//+i+ø]** « [o] okudu », **[oɣu-//-du+//+y-d+//+i+ø]** « [o] okuduydu », **[oɣu-//-miş+//+ø-sa+//+ø+ø]** « [o] okumuşsa ».

ç.3.ş.: /+I+lAr/ / /+ø+lAr/: **[oɣu-//-d+//+u+lAr]** « [onlar] okudular », **[oɣu-//-du+//+y-d+//+u+lAr]** « [onlar] okuduydular », **[oɣu-//-miş+//+ø-sa+//+ø+lAr]** « [o] okumuşsa ».

3) Emire Özel Bildirme Ekleri:

t.2.ş.: /+ø/: **[oɣi-//+ø]** « [sen] oku ».

ç.2.ş.: /+(y)In/: **[oɣi-//+yɪn]** / **[oɣu-//+yun]** « [siz] okuyun ».

t.3.ş.: (dolaylı emir): /+sIn/: [oşu-//+sun] « [o] okusun ».

ç.3.ş.: (dolaylı emir): /+sIn+nAr/: [oşu-//+sun+nar]
« [onlar] okusunlar ».

III. Söz Dizimi Bakımından:

Erzurum ili ağızları söz dizimi bakımından Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasından pek ayrılık göstermez. Ancak aydın konuşmasında sık kullanılan bazı şekiller Erzurum ili ağızlarında seyrek, seyrek kullanılan bazı şekiller ise sık kullanılır. Bu farkların başında /-(y)Ip/ ve /-(y)ArAX/ ekleriyle yapılmış zarf fiillerin az kullanılması ve bunların yerine çekimli fiillerin tercih edilmesi: [yondi, yerine uydurdi, taşdi.] « yontarak yerine uydurup taktı. »; /-(y)A bil-/ kuruluşu dışında, diğer (zarf-fiil + çekimli yardımcı fiil) kuruluşlarına itibar edilmemesi; /ki/ bağlama edatının gereğinden fazla cümle unsurları arasına sokulması: [wolan ğari, ben ki sene ki diyirem ki nemehreme görünme; sen ki su punğarının başından ki buyanni gelmirsen; ahan ben sene neyidim!] « Hanım, ben sana diyorum: erkeklere görünme; sen çeşme başından hiç ayrılmıyorsun; söyle, ben sana ne yapayım! » vb. gelir.

IV. Kelime Hazinesi Bakımından:

Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında olduğu gibi Erzurum ili ağızlarında da yabancı asıllı birçok alınma kelimeyle karşılaşmak olagandır. Alınma kelimeler arasında ilk sırayı Arapça asıllılar alır. Bunlar Erzurum ili ağızlarına İslam kültürü içerisinde gelişen yazı dili ve aydın konuşması aracılığıyla girmişlerdir. İkinci sırayı tutan Farsça asıllı kelimeler ise aynı yolla girmiş oldukları gibi komşuluk münasebetleri içinde doğrudan doğruya da alınmışlardır. Bu bazan dilbilgisine kadar uzanan alma olayının Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında görülmeyen örnekleri bu ikinci yola tanıklık etmektedirler: [beeli] « evet », [berf] « kar », [bibi] « hala », [gor] « mezar », [künt] « hamur topağı », [miltan] « gömlek », [şor] « tuzlu », [tırındaz] « titiz », [gün-be-gün] « günden güne », [gét-be-gét] « gittikçe », vb..

Üçüncü sıraya başta Batı dilleri olmak üzere çeşitli dillerden alınma kelimeler girer. Bu kelimelerin geçiş yolu son devir Osmanlı Türkçesi; bugünkü Türkiyeli Türkçesi aydın konuşması ve yazı dilidir. Doğrudan doğruya Rusça'dan alınma az sayıdaki kelime, son istila üzerinden yarım asır geçmesine rağmen Erzurum ili ağızlarını halen terk etmemişlerdir. Örneklerden anlaşıldığı üzere bunlar istila ordusunun ve onun ilk yerleşme gayretlerinin ihtiyaçlarını ifade eden

kelimelerdir: [bavusğa] « büyük atlı araba », [bédire] « metal kova », [istiqañ] « çay bardağı », [isdol] « yüksek sehpa », [qartol] « patates », [qatilix] « sefer taşı », vb.. Sanıldığının aksine Erzurum ili ağızlarında Ermenice asıllı kelime yok denecek kadar azdır ve bunların birçoğu da Türkiyeli Türkçesi aydın konuşması ve yazı dilinde görülenlerdir. Yaşlılardan edindiğimiz bilgiye göre yörede yaşamış olan Ermeni azınlığı esasen konuşma dili olarak Türkçe'yi tercih etmiştir.

V. Anlam Bilgisi Bakımından:

Erzurum ili ağızları anlam bilgisi bakımından Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasından pek ayrılmazlar. Ancak yine de çok seyrek örnekleri görülen anlam kayması, daralması ya da genişlemesi vb. hadiselerle meydana gelmiş farklılaşmalar görülmektedir: [ocaḫ] « baca », [baca] « dam », [dam] « ev », [ğapi] « kapı / sokak », [tanqo] « kibarlık budalası », vb.. Ayrıca yine anlam bilgisi içinde ele alınması gereken sayılmayacak kadar çok Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında görülmeyen deyim, atasözü vb. Erzurum ili ağızlarında bol bol karşımıza çıkmaktadır.

Erzurum İli Ağızlarını Birbirlerinden Ayıran Özellikler

(bk.: EK: 2):

Araştırmalarımıza dayanarak diyebiliriz ki, morfonolojik açıdan Erzurum ili ağızları: 1) **Yukarı Karasu-Yukarı Aras** ve 2) **Çoruhboyu** ağızları olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

Birincisi Doğu Anadolu ağızlarının, ikincisi Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz ağızlarının ortak özelliklerini taşıyan bu iki ana ağız grubunu yöre için birbirinden ayıran özellikler şunlardır:

1) Kelimelerin ilk heceleri dışında bulunan [i] (< ı / i / u / ü) ünlüsü, kuzey-doguya doğru çıkıldıkça [é] ve [í] ünlülerine dönüşür ve bu özellik Çoruhboyu ağızlarıyla Yukarı Karasu-Yukarı Aras ağızlarını bir ölçüde birbirlerinden ayırır.

2) Bazı dar ünlülü kapalı eklerin bu ünlülerinin Yukarı Karasu-Yukarı Aras ağızlarında, Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında ve Azerbaycan Türkçesi'nin yaygın ağızlarında olduğu gibi, düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmelerine karşılık ([artıḫ], [başlıḫ], [geldix] / [geldıḫ], [güzellix] / [gözellıḫ], [benim]), Çoruhboyu ağızlarında, Eski Anadolu (Selçuklu) Türkçesi'nde olduğu gibi, söz konusu uyumdan kaçarak yuvarlak ünlülü kalma eğilimi göstermeleri ([artuḫ], [başluḫ], [geldük'] / [gelduḫ], [güzellük'] / [gözelluḫ], [benüm]).

3) Teklik 1. şahıs bildirme ekinin ünlüsü, Yukarı Karasu - Yukarı Aras ağızlarının bütününde, Azerbaycan Türkçesi'nde olduğu gibi, geniş olmasına karşılık ([**bülirem**] / [**bilirem**] « biliyorum »), Çoruhboyu ağızlarının önemli bir kısmında, Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında olduğu gibi, dardır. ([**büléyrim**] / [**büléyirim**] / [**büliyirim**] « biliyorum »).

4) Şimdiki zaman eki, Yukarı Karasu-Yukarı Aras ağızlarının bütününde /-(y)**ir**+/ olmasına karşılık ([**diyirem**] « diyorum », [**bülirem**] « biliyorum »), Çoruhboyu ağızlarının önemli bir kısmında /-(y)**éyr**+/ / /-(y)**éyir**+/ şeklindedir ([**diyeyrim**] / [**diyeyirim**] « diyorum », [**büleyrim**] / [**büleyirim**] « biliyorum »).

Yukarı Karasu-Yukarı Aras ağızları: 1) Yukarı Karasu ve 2) Yukarı Aras ağızları olarak iki gruba ayrılır.

Bu iki gurubu birbirinden ayıran başlıca özellik, damak ünsüzleriyle sonuçlanan eklerin ünlülerinin Yukarı Karasu ağızlarında kalınlık-incelik uyumuna girmesine karşılık ([**geldix**] « geldik », [**gelex**] « gelelim », [**güzellix**] « güzellik »), Yukarı Aras ağızlarında yalnız kalın şekillerinin kullanılış yaygınlığı göstermesidir ([**geldıx**], [**gelax**], [**gözelliıx**]).

Yukarı Karasu ağızları: 1) Erzurum-Aşkale (Güney kesim) ve 2) Ovacık-Narman (Kuzey kesim) alt gruplarına ayrılır.

Ovacık-Narman ağız grubu, yer yer Çoruhboyu ağızları özellikleri göstermelerinden başka, normal [**c**] / [**ç**] ünsüzleri yerine dişlerarası [**c´**] / [**ç´**] ünsüzlerini bulundurmakla ve bazan [**g**] / [**k**] ünsüzlerini [**c**] / [**ç**]; [**c´**] / [**ç´**], ünsüzlerine dönüştürmeleriyle ([**c´eldix**] / [**c´eldüx**] / [**c´eldux**] « geldik », [**c´ép**] « cep », [**ç´ilar**] « kiler »), Erzurum-Aşkale ağız grubundan ayrılır ([**geldix**], [**cép**], [**kilar**]).

Yukarı Aras ağızları: 1) Pasinler-Horasan (Kuzey kesim) ve 2) Hınıs-Tekman-Karayazı (Güney kesim) ağız grupları olarak iki alt bölüme ayrılır.

Düz-dar-ince ünlüyle sonuçlanan kelimelere getirilen kapalı eklerin ünlüleri, Hınıs-Tekman-Karayazı ağız grubunda da düz-dar-ince ünlüyle uyuma girdiğinden düz-ince olur ([**suciliıx**] « suculuk », [**ğoydiler**] « koydular »), Pasinler-Horasan grubunda ise söz konusu düz-dar-ince ünlüyü bir önceki hecenin ünlüsüyle kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına sokar; kendileri de

genişseler yalnız kalınlık-incelik, darsalar hem kalınlık-incelik, hem de düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girerler ([**suculux**], [**ğoydular**]).

Çoruhboyu ağızları: 1) Oltu, 2) Tortum ve 3) İspir ağızları olarak üç bölüme ayrılır.

Bu üç bölümü birbirinden ayıran başlıca özellikler şunlardır:

1) Damak ünsüzleriyle sonuçlanan eklerin Oltu ve Tortum ağızlarında yalnız kalın ünlü şekillerinin bulunmasına karşılık ([**geldux**] « geldik », [**gelağ**] « gelelim », [**gözellux**] « güzellik »), İspir ağızlarında kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak hem kalın hem de ince ünlü şekillerinin bulunması ([**geldük**'], [**gelek**'], [**güzellük**']).

2) Oltu-Tortum ağızlarında düz-dar-ince ünlüyle sonuçlanan kelimelere getirilen kapalı eklerin ünlüleri bu düz-dar-ince ünlüyle uyuma girdiğinden düz-ince olur. ([**ğoydiler**] « koydular », [**sucilux**] « suculuk », [**élçilux**]) « elçilik »), İspir ağızlarında söz konusu eklerin ünlüleri bu düz-dar-incelik uyumuna girer ([**ğoydilar**], [**sucilux**], [**élçilük**']).

3) Oltu ve İspir ağızları da dahil bölgemizin diğer bütün ağızlarında başta ve ilk hecede [o] ünlüsü bulunduran bazı kelimelerin ([**on**] « on », [**bomba**] « bomba », [**son**] « son »), bu ünlüleri Tortum ağızlarında [u] olur ([**un**], [**bumba**], [**sun**]).

4) Başta Oltu ağızları olmak üzere Tortum ağızlarında da, özellikle kelimelerin ilk heceleri dışındaki hecelerin dar ünlüleri kuralsız olarak bazan kapalı [é] ünlüsüne dönüşürler ([**aldéler**] « aldılar », [**böyédé**] « büyüdü »). İspir ağızlarında bu olay görülmez ([**aldilar**], [**böyüdi**] / [**böyidi**]).

Oltu ağızları 1) Oltu-Şenkaya-Oltu yerli, 2) Şenkaya-Oltu Türkmen ve 3) Oltu-Yusufeli ağız grupları olarak üç alt bölüme ayrılır.

Oltu-Yusufeli ağız grubu, bazı eklerin yapısında bulunan kalın-dar-yuvarlak ünlüleri genişletme yolunda gelişme gösterir ([**geldoğ**] « geldik »).

Şenkaya-Oltu Türkmen ağız grubunda ise, bazı ünlüleri kalınlaştırma ([**amanat**] « emanet », [**duyun**] « düğün », [**ğabar**] « haber », [**soz**] « söz », vb.), uyum dışı ekleri uyuma sokma ([**onunğ**] « onunki ») ve kelime sonlarında yalnız düz-dar-ince

ünlüleri değil diğer bütün dar ünlüleri bulundurma ([**awcu**] « avcı », [**aşşağı**] « aşağı », [**işgü**] « içki » vb.) eğilimlerinin görülmesi bunları Oltu-Olur-Şenkaya yerli ağız grubundan ve bölgenin diğer ağızlarından ayırır.

Tortum ağızları: 1) Tortum yerli ve 2) Tortum-Yusufeli ağız grupları olarak iki alt bölüme ayrılır.

Tortum-Yusufeli ağız grubu, Oltu-Yusufeli ağız grubunda olduğu gibi, bazı eklerin yapısında bulunan kalın-dar-yuvarlak ünlüleri genişletme yolunda gelişme göstermesiyle ([**geldóx**] « geldik ») ve teklik 1. şahıs bildirme ekini Oltu ağızlarının bütününde ve İspir ağızlarının Hunut grubunda olduğu gibi, dar ünlülü olarak getirmesiyle ([**bülérim**] « biliyorum »), Tortum yerli ağız grubundan ayrılır. Tortum yerli ağız grubu ise, söz konusu eki Yukarı Karasu-Yukarı Aras ağızlarında ve İspir ağızlarının Barhal, Norgah ve Çörmeli ağız gruplarında olduğu gibi, geniş ünlülü olarak getirir ([**bülirem**] / [**bilirem**] « biliyorum »).

İspir ağızları: 1) Hunut, 2) Norgah, 3) Barhal ve 4) Çörmeli ağız grupları olarak dört alt bölüme ayrılır.

Bunlardan Hunut grubu, teklik 1. şahıs bildirme ekini dar ünlülü olarak getirmesiyle diğerlerinden ayrılır ([**bülerim**]; diğerlerinde: [**bülirem**] / [**büliyem**] « biliyorum »). Barhal grubu bazı [**r**] ünsüzlerini [**y**] ünsüzüne ([**büliyem**] « biliyorum », [**muxday**] « muhtar ») ve Çörmeli grubu ise bazı [**c**] / [**ç**] ünsüzlerini sırasıyla [**g**] / [**k**] ünsüzlerine ([**géb**] « cep », [**gevüz**] « ceviz ») dönüştürmektedirler. Bugün konuşanlarıyla seyrek olarak karşılaşılın bu ağız gruplarının diğer özellikleri Norgah ağız grubuyla birleşir.

Yukarıdaki gruplandırmadan ve bu gruplandırmada kullanılan coğrafya adlarından da anlaşılacağı üzere Erzurum ili ağızlarının oluşmasında dağlar ayırıcı, akar sular birleştirici özellik göstermişler ve yörenin kuzey kesiminde dağların sert kıvrımlar ve derin yarıklar göstermeleri, buralarda küçük alanlara yayılmış bir çok ağız grupları ortaya koymasına karşılık, güneyde, yayla ve ovaların genişlemesi, Kars ve Erzincan doğrultusunda uzanarak İç Anadolu ağızlarına ulaşan daha geniş, fakat daha oturmuş bir ağız topluluğu karşımıza çıkartmaktadır. Burada şunu da belirtelim ki, Erzurum ili ağızları, ilin idari sınırlarıyla, ancak Rize ağızlarından ayrılabilen, bunun dışında kalan Artvin, Kars, Ağrı, Muş, Bingöl, Erzincan, Gümüşhane illeri ağızlarıyla çevresinde geçiş bölgeleri ortaya koymaktadırlar.

Kaynakça:

CAFEROGLU, Ahmet, **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**
I. Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları, İstanbul,
1942.

GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları - İnceleme,**
Metinler, Sözlük ve Dizinler, Erzurum, 1973.

KIRZIOGLU, M. Fahrettin, *Lehçe-i Erzurum Yazmasındaki Halk*
Sözleri, **TDAYB**, 1962, s. 195-244.

OLCAY, Selahattin, **Erzurum Agzı**, Ankara, 1966.

Transkripsiyon (Yazıya Geçirme) İşaretleri* :

Türkiyeli Türkçesi aydın konuşmasında karşılaşılmayan veya karşılaşıldığı halde alışılmış imlada ayrıca işaret edilmeyen sesler aşağıdaki listede gösterilmiştir :

∅ : Sıfır değerli fonem (Morfolojide sesli işaretli bulunmayan monem (frn. monème))

é : Kapalı (e) ünlüsü (e'ye yakın, e – i arası ünlü)

i : Açık (i) ünlüsü (i'ye yakın, i – e arası ünlü)

ġ : Ötümlü artdamak sızıcı ünsüzü

ĝ : Ötümlü artdamak patlayıcı ünsüzü

q : Ötümsüz ortadamak patlayıcı ünsüzü

x : Ötümsüz ortadamak sızıcı ünsüzü

x : Ötümsüz öndamak sızıcı ünsüzü

k' : Ötümsüz fısıltılı öndamak patlayıcı ünsüzü

ñ / ñ : Ötümlü geniz – ortadamak / öndamak ünsüzleri

w : Ötümlü çift dudak sızıcı ünsüzü

c' / ç' : Dişlerarası (c / ç) ünsüzleri

(Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,
Sayı: 7, Ankara, 1976, s. 1-16.)

* Örneklerin 'transkripsiyon'unda ('yazıya geçirilme'sinde), alan dışı okuyucuyu da dikkate alarak, ülkemizde pek tanınmayan **Uluslararası Fonetik Alfabe (IPhA)** kullanılmaktan kaçınılmıştır.

EK: 1

SESLERİN AÇIKLIK (APERTURE) SIRASINA GÖRE TASNİFİ

	5	4	3	2	1	2	3	4	5	
+4	∅ _V									
+3		à	a	á					á	↓
+2				è e	é				o ó ö	↓
+1			ı		ì	í	í		u ú ü	↓
∅	∅ _{K/V}									
-1	ħ		h			y			w	↑
-2					l r	ł r				↑
-3			ŋ ñ		n ñ			ŵ	m	↑
-4			ğ ğ	j		z ź		v		↑
-5					c	c´				↑
-6			χ	x	ş ç	ç´ s	ś	f		↑
-7	ç	ğ	ğ	g		d	đ		b	↑
-8	ç		q	k		t	ţ		p	↑
-9	∅ _K									
	222	221	212	211		122	121	112	111	
	22		21			12		11		
	2					1				

→ ←

111. çift dudak, 112. dış-dudak;
 121. dil-diş, 122. dil-diş eti;
 211. dil-ön damak, 212. dil-orta damak;
 221. dil-art damak, 222. gırtlak kapagı-gırtlak

EK: 2

ERZURUM İLİ AGIZLARI

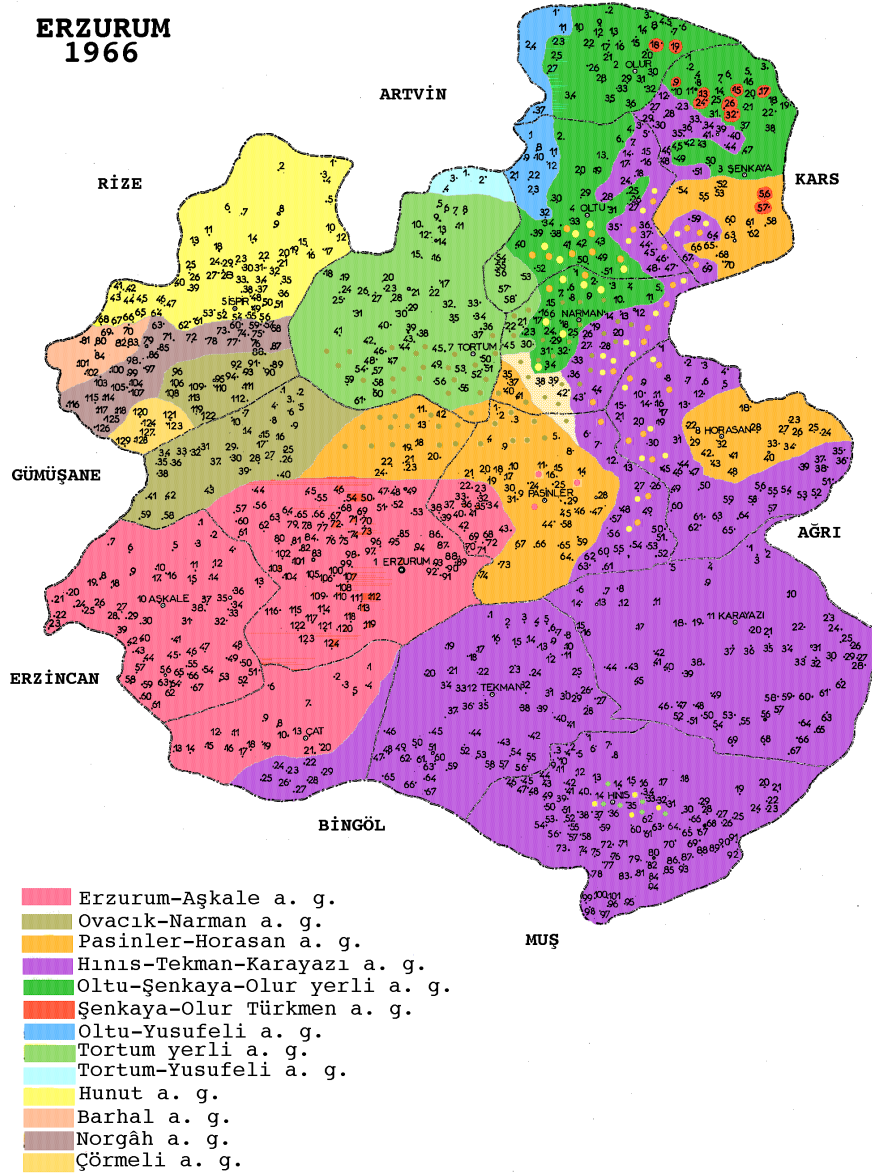
(1) Aşağıda gösterilen ağız gruplarının yayılma alanları için bkz.:
Harita: 4

(2) Parantez içerisinde gösterilen örnekler aktif soruşturma ile elde edilmişlerdir, ve bunlar "geldik, biliyorum, on, cep, koydular" kelimelerinin her ağız grubundaki söylenişlerini göstermektedir).

- 1 **Yukarı Karasu - Yukarı Aras ağızları:**
 - 11 **Yukarı Karasu ağızları:**
 - 111 **Erzurum-Aşkale ağız grubu**
(geldix, bülirem, on, céb, goydular)
 - 112 **Ovacık-Narman ağız grubu**
(c'eldix, bülirem, on, c'éb, goydular)
 - 12 **Yukarı Aras ağızları:**
 - 121 **Pasinler-Horasan ağız grubu**
(geldix, bülirem, on, céb, goydular)
 - 122 **Hıms-Tekman-Karayazı ağız grubu**
(geldix, bülirem, on, céb, goydiler)
- 2 **Çoruh boyu ağızları:**
 - 21 **Oltu ağızları:**
 - 211 **Oltu-Şenkaya-Olur yerli ağız grubu**
(geldux, bülérim, on, céb, goydiler)
 - 212 **Şenkaya-Olur-Türkmen ağız grubu**
(geldux, bülirim, on, céb, goydiler)
 - 213 **Oltu-Yusufeli ağız grubu**
(geldox, bülérim, on, céb, goydiler)
 - 22 **Tortum ağızları:**
 - 221 **Tortum yerli ağız grubu**
(geldux, bülirem, un, céb, goydiler)
 - 222 **Tortum-Yusufeli ağız grubu**
(geldox, bülérim, un, céb, goydiler)
 - 23 **İspir ağızları:**
 - 231 **Hunut ağız grubu**
(geldük', bülerim, on, céb, goydilar)
 - 232 **Barhal ağız grubu**
(geldük', büliyem, on, céb, goydilay)

- 233 Norgâh agız grubu**
(geldük', bülirem, on, céb, goydilar)
- 234 Çörmeli agız grubu**
(geldük', bülirem, on, géb, goydilar)

**ERZURUM
1966**

**Harita : 4
ERZURUM İLİ AĞIZLARI
(ALT GRUPLAR)**

Efrasiyap GEMALMAZ : Erzurum İli Ağızları ... ;Erzurum 1978